

Det Anarkistiska Biblioteket

Makt och kvinnoarbete - fallet det spanska inbördeskriget

Ulla Wikander

Ulla Wikander
Makt och kvinnoarbete - fallet det spanska inbördeskriget
1998

Frihetlig Press #1-2 1998

sv.anarchistlibraries.net

1998

Det finns inte en naturligt arbetsdelning mellan män och kvinnor. Istället kan man tala om en fortgående "social konstruktion" av "det kvinnliga" eller "det manliga" arbetslivet. Vi får en s.k. genusarbetsdelning, som helt enkelt är det sätt på vilket arbetsuppgifter fördelas mellan kvinnor och män i en viss tid. En jämlikhet i arbetslivet skulle uppnås om arbete kunde värderas och fördelas utan hänsyn till det biologiska könet på den som utför det. Det har hittills sällan skett.

Det går inte att tala om kvinnors positioner i arbetslivet eller i övrigt i samhället utan att sätta dem i relation till mäns. Majoriteten av män har liksom kvinnor fått det materiellt bättre i Europa de senaste hundra åren. Men trots den allmänna standardhöjningen har skillnaderna mellan kvinnor och män kunnat förbli stora.

Kvinnors arbetsvillkor har inte ständigt förbättrats i förhållande till mäns. Kvinnor har uppnått viktiga rättigheter, främst politiska. Jämlikheten har ökat under 1900-talet men är långt ifrån uppnådd. Dagen ojämlikhet har sin tyngdpunkt på arbetsmarknaden och uppdelning av arbeten i "kvinnliga" och "manliga". Genusarbetsdelningen utgör grunden för mäns övertag och tolkningsföreträde, av historia, verkligheten och relationer. Och det är en skillnad som reproduceras minst lika mycket genom attityder som igen och igen befasts som genom materiella nödvändigheter.

Ingenstans finns kvinnor "som män" på arbetsmarknaden utan de är där värderade och placerade utifrån en norm om hur lönearbetande kvinnor bör vara och vad de ska göra. Den normen fungerar även när kvinnor kommer in på tidigare mansdominerade yrken. Kvinnor ska följa utsagda uppförandenormer; de ska vara "kvinnliga" som statsråd, som chefer, civilingenjörer eller snickare. Kvinnligheten har sin samhälleligt konstruerade norm, som visserligen ändras men förblir en speciell norm.

Krigserfarenheten

I vissa perioder har kvinnor fått nya chanser att visa vad de duger till och att sedvanor och fördomar bestämt gränserna för dem tidigare. Men de har senare mötts av bakslag som fört dem till nya kvinnliga särställningar. Ibland har krigen framställts som just sådana perioder då kvinnor kunnat komma ifråga på platser som de tidigare hållits utanför. Så har det fungerat men på

ett motsägelsefullt och paradoxalt sätt.

Slutet har inte blivit det enkla att kvinnor lagt nya verksamhetsfält till sina tidigare utan nya mönster har skapats som igen gett män fördelar och gjort kvinnor ansvariga för merparten av det obetalda arbetet i hemmen. Det visades tydligt under det första världskriget och sedan även under det spanska inbördeskriget.

Under första världskriget blev kvinnor utan tidigare arbetserfarenhet i stora skaror industriarbeterskor. Den bilden gav i alla fall propagandan, när kvinnor rekryterades eller skulle läras till nya arbeten, även om många kvinnor varit lönearbetande förut och mest omplacerades. Men kvinnor ansågs inte som riktiga arbeterskor utan "krigsarbeterskor" som gjorde sina insatser medan männen stred. De presenterades som "hjältinnor som under en kortare tid utförde ett naturligt arbete av patriotiska skäl".

Kvinnor fick inom krigsindustrin ofta överta manliga arbetsuppgifter men i en förenklad rationaliserad form. Den nya arbetskraften måste kunna sättas in snabbt och den behövde vara mer rörligt än i fredstid, menade de som planerade. Det var därför inte meningsfullt att utbilda dem grundligt. Genom rationaliseringar kunde råvaror kontrolleras bättre och besparingar göras. Den s.k taylorisering, som redan varit aktuell före första världskriget, fick ett snabbare förlopp när kvinnor sattes in. De gamla arbetarna, som skulle protesterat, fanns inte kvar eller hade blivit befordrade till förmän och anförtratts omläggningarna. Att kvinnor sattes in som arbetare, fick motivera en ökad takt på rationaliseringarna. De i mindre moment uppdelade arbetena, betydde att kvinnor sällan kunde göra anspråk på mäns löner och inte heller uppnådde deras kompetens. En paradox var att yrkesskickliga män blev ännu mer efterfrågade och hade lättare att göra karriär under kriget än tidigare. De fick lägga upp den nya arbetsorganisationen som gjorde att kvinnor kunde anställas. Kvinnor fick sällan positioner som förmän och ledare.

Kriget blev även för de kvinnor som direkt gjorde en insats vid fronten en förstärkning av en traditionell kvinnlighet samtidigt -och paradoxalt- som det gav dem nya insikter om sin styrka, uthållighet, organisations- och ledningsförmåga. De upplevde häftiga konfrontationer mellan den tidigare vardagens skyddade enahanda verklighet och krigets allvar, hårda

arbete, utsatthet och sjukdomar. Inom sjukvården gjorde kvinnor en stor insats redan under det första världskriget. De fanns på många andra ställen inom krigsmakten i alla de krigförande europeiska länderna. Några körde ambulanser, andra verkade som förbindelsepersoner, t.ex. telegrafister och andra arbetade inom krigsadministrationen. Ambivalensen mellan "kvinnlighet" och "manlighet" var ständigt närvarande. Även sjuksköterskor offrade livet för fosterlandet när de dog i tjänsten. Men krigsmakten såg kvinnor främst som annorlunda; de fick andra uppgifter än män. Men de mobiliserades, respekterades och behövdes.

Exemplet Spanien

Det spanska inbördeskrigets socialistiska kamp kan vara värd att granska lite närmare eftersom den visar på svårigheter att handskas med kvinnors sociala roller även inom den vänster, som uppfattas som jämlikhetens politiska hemort. Det spanska folket hade en katolsk familjecentrerad syn på kvinnors uppgifter. Under trettioalet deltog kvinnor i Spanien allt oftare i lönearbeten, precis som i andra delar av Europa. Detta utlöste en debatt där konservativa uppfattningar proklamerades och förstärktes. En gift kvinna som lönearbetade sades skada sin mans psykologiska självkänsla och symboliskt degradera honom.

Den spanska anarkismen, med en stark facklig verksamhet, hade sedan länge i sin ideologiska diskurs intagit en positiv inställning till kvinnors lönearbeten. År 1872 hade den i en radikal deklaration tagen vid ett möte i Saragossa förklarat att "om vi hänvisar kvinnor enbart till hemarbete, betyder det att vi låter dem förbli underordnade män, vilket varit fallet fram till nu. Därmed berövar vi kvinnor deras frihet. Vad kan då befördra kvinnors frihet? det enda som finns är lönearbete." Trots denna typ av verbala deklarationer var den spanska arbetarrörelsen i praktiken tveksam till ett öppet fientlig mot kvinnors lönearbete, särskilt de giftas. Ändå hade Katalonien en lång tradition av kvinnoarbete inom textilindustrin och kvinnor över hela Spanien deltog i jordbruksarbete och annat tungt kvinnoarbete mot betalning. Likheten med övriga Europa är påfallande. Verkligheten låg långt från ideologin.

Det spanska inbördeskriget (1935-1939) är märkligt och tragiskt. En radikal socialistisk demokratiskt vald regering utmanades av landets konservativa

länder. Män, som varit soldater, hade företrädde framför kvinnor till fasta tjänster och bättre arbeten. Kriget blev inte entydigt emanciperande för kvinnor på arbetsmarknaden men inte heller motsatsen. Arbetsdelningen mellan kvinnor och män är komplicerat invävd i kriget. Grunddraget var att kvinnor inte fick göra samma arbeten som män under krigsperioder. De fick göra förenklade arbeten och därmed kom särskilt det första världskriget men också det andra att påskynda införandet av rationaliseringar inom en mängd olika tillverkningar. Rationaliseringar och kvinnor kom därmed att förknippas med varandra på ett sätt som skulle fortsätta att verka även under fredsperioder.

Kriget visade att kvinnor kunde utföra fler sorters arbeten än de tidigare till trots. Deras eget självförtroende växte liksom omgivningens insikter om kvinnors duglighet. När det gäller genusarbetsdelningen gav kriget något fler kvinnor chansen att komma ut på arbetsmarknaden men inte på ett sätt som dramatiskt bröt med den tidigare tendensen till att kvinnor tog lönearbete allt oftare. Kriget innebar inte heller någon försyrning över klassgränserna. Som tidigare var det kvinnor från arbetarklassen, endast med vissa undantag, som arbetade i industriarbete och de arbetade för att de behövde tjäna pengar. Medelklassens kvinnor gick till sjukvård och socialt arbete, ofta ideellt och till kontorsarbeten och undervisning. Inom handeln fanns kvinnor från alla skikt.

Varje krig - och de två stora europeiska kriget kom snart efter varandra - förstärkte myten om den lyckliga familjen och väckte längtan efter det trygga hemmet. Kriget bidrog till att dramatisera olikheterna mellan kvinnor och män. Själva krigsskådeplatsen och dödandet som patriotisk plikt skilde män från kvinnor. Varje stort krig har kvinnor förts tillbaka till andra ännu mer "kvinnliga" uppgifter och hemmens värde har uppvärderats. Familjen blev satt i centrum och i dess mitt tronade modern.

krafter med general Franco i spetsen för landets armé. Den legitima republiken var tvungen att sköta sitt försvar utan en reguljär armé. Detta öppnade för en brett rekryterad, oorganiserad men välmotiverad folkarmé när attacken på det demokratiska systemet kom år 1936. Kvinnors spontana mobilisering i tider av kris, fara, uppror och inbördeskrig har långa traditioner. Många spanska kvinnor ville försvara den andra republiken som gett dem rösträtt och som lovade bättre framtidsutsikter för kvinnoemancipationen än den konservativa och katolska sidan. Åtgärder hade till exempel före inbördeskriget vidtagits av den republikanska regeringen för att minska de stora skillnaderna mellan kvinnors och mäns löner.

Som överallt vid krigsutbrott reagerade majoriteten av kvinnor genom att betona att de var mödrar och hustrur. De framhöll samtidigt sin fredliga kvinnlighet och sin kvinnliga krigiskhet. "Det är bättre att vara änkor efter hjältar än hustrur till feiga män" var den kvinnliga kommunistiska ledaren Pasionarias budskap, som villigt accepterades. Kvinnor uppmuntrade sina söner att ta värvning. Den antifascistiska kampen förenades med uttryck för tron på en speciell kvinnlig pacifism. Den anarkistiska ledaren för Mujeres Libres, Federica Montseny, framhöll att den republikanska kampen var unik; det handlade om "ett pacifistiskt krig" för att uppnå frihet.

Synen förändras

Många kvinnor tog steget ut och anslöt sig till de små stridande förbanden, den s.k. militian, under inbördeskrigets första skede. De erbjöd sina liv i försvaret av republiken.

"Om några säger att kampen inte bör föras av kvinnor, svara dem att den revolutionära plikten gäller var och en som inte är feig."

Somliga "milicianas" kämpade tillsammans med sina män, andra anslöt sig som enskilda individer. I motsats till män blev de inte officiellt uppmanade att enrollera sig utan anslöt sig spontant.

Många av dessa kvinnor stred på samma villkor som män, men minst lika många utförde bara hjälparbeten. De fick laga mat, tvätta och ta hand om sårade. De flesta accepterade denna traditionella arbetsdelning; andra protesterade livligt. "Jag har inte kommit till fronten för att dö med en skurtrasa i handen" uttryckte sig en miliciana. Även när kvinnor deltog som

stridande väntade sig deras manliga kamrater att de skulle utföra de kvinnliga sysslorna efter striderna, koka och servera dem mat, tvätta och laga deras kläder. Spänningarna var latenta inom de stridande grupper där kvinnor ville behandlas som jämlikar.

I den allmänna pressretoriken prisades dessa stridande kvinnor under inbördeskrigets början men attityden blev ganska snart en helt annan. Redan på hösten 1936 fördes en kampanj för att få kvinnor att stanna vid hemamfronten. Från att ha hyllats för sitt hjältemod blev kvinnorna vid fronten förlöjligade. Förändringen gick på bara några månader och alla politiska riktningar var överens. Den socialistiske premiärministern Largo Caballero gav order om att kvinnor skulle lämna fronten. Ingen kvinnoorganisation stod upp till försvar för kvinnor i stridande förband. Tvärtom uttalade sig till och med en organisation som den anarkistiska Mujeres Libres om kvinnors och mäns stora olikheter och uppmuntrade kvinnor ”att med moderlig omsorg ta hand om dem som trötta återvände från en dags kamp”. Kvinnans uppgift var att med ”sin ljuva kvinnliga själ” hålla stridsmoralen uppe, inte att strida.

Under 1937 framställdes de kvinnor som ännu befann sig vid frontlinjen allt oftare som prostituerade. Det var den kvinnofiendliga tolkningen av att kvinnor och män umgicks vid fronten på ett sätt som varit otänkbart i det konservativa spanska samhället före inbördeskrigets utbrott. Möjligheten till en social jämlikhet dränktes i förtal. En radikal sexolog, Dr Marti Ibáñez, som stod bakom legalisering av abort i Katalonien 1936, stödde bortdragandet av kvinnorna från fronten; utan kvinnors närvaro skulle mäns biologiska energi kunna koncentreras till kampen. Han rekommenderade sexuell avhållsamhet till krigets lyckliga utgång. Varenda kvinna försvann från stridslinjen när anarkisterna eliminerats av den kommunistiska falangen på den antifascistiska sidan och en konventionell armé bildats.

Den spanska paradoxen för kvinnors jämlikhet under det spanska inbördeskriget var de våldsamma svängningar som förekom i attityderna till kvinnor som soldater i militian. Att vilja uppnå jämlikhet med män i strid var att gå för långt. Kvinnor i stridande förband var inte, något som enkelt kunde infogas i den bild av manligt och kvinnligt arbete som existerade Europa.

Icke väpnade arbeten

Trots sitt motstånd mot kvinnor vid fronten, försvarade Mujeres Libres som den radikalaste kvinnoorganisationen kvinnors rätt till lönearbete. Ekonomiskt oberoende var ett sätt för kvinnor att uppnå individuell frihet. Tillsammans med denna uppfattning gick dock den om djupa biologiska olikheter mellan kvinnor och män, vilka gjorde vissa arbeten särskilt lämpliga för kvinnor. Någon tydlig förespråkare för en jämlikhet på arbetsmarknaden var organisationen inte, än mindre de andra spanska kvinnoorganisationerna. Kvinnor arbetade i en mängd industriarbeten under krigsåren i Spanien, med tillverkning av skor, medicin, elektriska utensilier, livsmedel och -givetvisammuniton. Majoriteten av de arbetande på de allmänna kommunikationerna i Madrid under kriget var kvinnor; de körde bussar, lastbilar och andra transportfordon. Men liksom i andra länder ansågs och definierades kvinnors lönearbete som tillfälligt; män skulle ha prioritet till ”sina” lönearbeten efter kriget. Sin största arbetsinsats under dessa år utförde spanska kvinnor i obetalt arbete, i allt från sjukvård, annat välfärds- och omsorgsarbete till det vardagliga hushållsarbetet.

Situationen på hemmafronten i Spanien var snarlik den vid andra länders hemmafronter. Kvinnor strävade, liksom män, efter att få göra insatser för fosterlandet. Detta understöddes av varje krigförande stat, när brist på arbetskraft efter någon tid uppstod. Men även under brinnande krig upprätthölls skillnad mellan förväntningar och villkor och man gjorde stora skillnader på gifta och ogifta kvinnor. De flesta länder besparade gifta mödrar förvärvsarbete, även om många av dessa var verksamma i frivilligt obetalt arbete. Enstaka kvinnor fick överta ett arbete som en man lämnat efter sig när han drog i fält. Men de fallen var sällsynta. Andra förändringar blev vanliga. Många kvinnor bytte arbetsplats; till exempel från textil- till verkstadsindustri, där lönerna var bättre. För majoriteten av de lönearbetande kvinnorna handlade det inte om att för första gången komma ut i lönearbete, däremot om mer eller mindre frivilliga förflyttningar. Industrier som textilindustrin, med sina av tradition låga löner, miste många av sina bästa arbeterskor till bättre betalande industrier och fick problem med att lösa sitt arbetskraftsbehov. Rörligheten var stor.

Krigsslutet - återgång till det normala?

Så fort mannen återvände från kriget skulle de få sina arbeten tillbaka. Krigsslutet innebar därför stora omställningar. Mönstret var likadant i alla